

СУЧАСНА МЕТОДОЛОГІЯ ПІЗНАННЯ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

Микола Кравчук,

*канд. юрид. наук, доцент,
завідувач кафедри теорії та історії держави і права
Тернопільського національного економічного університету*

У енциклопедичних виданнях традиційно методологія зводиться до двоякого тлумачення: як вчення про метод наукового пізнання та перетворення світу та як сукупність прийомів, методів дослідження, що застосовуються у будь-якій науці відповідно до специфіки об'єкта її пізнання.

Сучасний рівень розвитку юридичної науки свідчить про її постійне прагнення забезпечити ефективний поступ суспільного життя, перш за все, шляхом з'ясування сутності та змісту правової матерії, вироблення та затвердження правових принципів, відшукування й узагальнення закономірностей розвитку і функціонування правових інститутів, формування та запровадження термінології, понятійно-категоріального апарату, здійснення періодизації розвитку державно-правових явищ. Для якісного виконання такого важомого наукового завдання, безумовно, необхідна оптимізація засобів і прийомів наукового пошуку, застосування досконалого інструментарію. Таким ефективним і дієвим засобом у сучасній юриспруденції є методологія. Ми поділяємо думку відомого вченого А. Фурмана, що методологія — це, передусім, мистецтво усвідомленого, майстерного, вишуканого та результативного мислення на предмет того, яким шляхом іти не лише до наукової істини, а й до життєвої правди та людської святості [1, с. 16]. У цьому плані теорія держави та права вважається наукою загальною, фундаментальною, базовою, оскільки відповідає за розвиток і функціонування методології юридичної науки (правознавства).

Прискіпливу увагу проблемам методологічного забезпечення теоретичного аналізу національного державотворення та правотворення приділяли вчені у ході академічних читань у Київському регіональному центрі Академії правових наук України у 2006 р. Учасники цього форуму зазначали, що українському суспільству на даний час бракує системного методологічного та теоретичного поглядів на проблему правового прогресу України, що зумовлює необхідність поглиблення діалектичного підходу до

здобутих та успадкованих юридичних знань, їх конструктивно-критичного вивчення, а не механічного відкидання або нехтування у процесі творення сучасної вітчизняної правової парадигми [2].

Значення методології для ефективного розвитку юридичної науки неодноразово підтверджується на різноманітних форумах, круглих столах, семінарах, конференціях. Зокрема, для поглибленого з'ясування основ методології у березні 2008 р. в Одеській національній юридичній академії проведена міжнародна наукова конференція на тему: «Питання удосконалення методології сучасної юриспруденції (присвячена пам'яті професора О. Сурілова)».

Метою цієї статті є загальнотеоретичний аналіз інструментарію пізнання юриспруденції, з'ясування сутності методології та її складових, визначення основних напрямів методологування у праві.

Проблемам, що розглядаються, присвячені праці таких учених-юристів, як С. Алексєєва, В. Гончаренка, Д. Керімова, М. Козюбри, О. Копиленка, М. Костицького, В. Котюка, Ю. Оборотова, П. Рабіновича, А. Селіванова, В. Сіренка, О. Скакун, О. Сурілова, Є. Харитонова, О. Шевченка, О. Юлдашева та ін. Таким чином, актуальність розвитку методології юридичної науки є очевидною і не викликає сумнівів у науковців. Сучасні науковці вважають методологію основним інструментарієм розвитку юриспруденції. Це, як зазначає А. Селіванов, зобов'язує вчених-юристів збагачувати науку новими теоретичними ідеями, високим рівнем методологічної бази, фундаментальним підходом до юридичної проблематики, створення прогресивних правових теорій [3, с. 4]. Слід зазначити, що прагнення піднести методологію на вищий рівень призвело до впровадження нового напрямку в юриспруденції — правового менеджменту.

На значення методології цілком справедливо звертає увагу німецький учений Р. Циппеліус, який стверджує, що метод в

науці позначає спосіб раціонального зрозумілого, отже, контрольованого пошуку відповідей на ще не вирішені питання юриспруденції. Метод означає шлях до певної мети. У науці — це шлях, що веде до раціональної, а тому зрозумілої та контрольованої відповіді на питання чи то теоретичного пізнання, чи то практичного досвіду, чи то пошуку меж цього пізнання [4, с. 1–10].

На нашу думку, в плані визначення структури та розвитку методології раціональною є позиція О. Юлдашева [5], який розглядає методологію права як важливий компонент юридичної науки. Цю систему визначено як трирівневу, що охоплює: методологію філософії права; методологію теорії права; власне методологію галузевого права, яка повинна мати методологічний і методичний рівні. У цьому підході акцентується увага на тому, що об'єктами методологічного забезпечення рівня мають бути науковий і практичний процеси (останній поділяється на законотворчий і правозастосовчий).

Перший (базовий) рівень методології права — методологічне забезпечення філософії, ідеології, наукового розроблення таких явищ, як філософія (ідеологія) права, і практичного застосування філософії й ідеології в процесі законодавчої діяльності. *Другий рівень* — це методологічне забезпечення теорії, досліджень у галузі права, наукове вироблення теоретичних положень щодо конструювання правових норм, вибір і застосування певного наукового арсеналу. Методологія галузевого права *третього рівня* повинна мати двохсторонній характер — власне методологічну сторону (стратегію) та методичну (тактику — сукупність методів). Тут доречно підкреслити авторське бачення видів правової діяльності, яке дає можливість визначити серед них місце методології: науковий і практичний процеси; наукове розроблення проблем права; законотворчий (розроблення правових норм); правозастосовчий (правозастосування норм права); методологія філософії права; методологія теорії права; рівні методології; власне методологія та методичне забезпечення права; система методологічного забезпечення окремих галузей права, їх частин (тактика). У цьому плані важливою є думка, згідно з якою методологія має вагоме значення як для здійснення досліджень у галузі права, так і для процесів законотворчості та правозастосування [5].

Деталізуючи перший рівень методології права, методологічне забезпечення філософії, ідеології права, виходячи з методологічних засад цього рівня, заслуговує на увагу те, що основним напрямом розвитку права є людино-вимірний, антропологічний, спрямований на розвиток особи.

Щодо другого рівня методології теорії права слід зазначити, що центральною методологічною проблемою є визначення сутності права. Серед різних класичних теорій (історична школа права, нормативна (позитивна), соціологічна) виникає нова теорія інтегративної юриспруденції. Засновники теорії інтегративної юриспруденції, поєднавши окремі елементи різних теорій (позитивності права — термінологію та нормативність, природного права — моральну цінність права, соціологічної — умови виникнення та розуміння права, процес його функціонування) створили нову школу. Хоч не всі вітчизняні вчені схвально ставляться до цієї теорії, вона має раціональне зерно і тому має право на існування [6, с. 132]. Третій рівень стосується методологічного забезпечення галузей права. Тут доречно погодитися з оцінкою сучасного стану методології права окремими вченими-юристами, які стверджують, що у площині практичної законотворчості та правозастосування він визначається їх рівнем. Законотворчість (як і правозастосування) перебуває в Україні на низькому рівні. Про це свідчать не лише безперервні зміни у чинному законодавстві, а й так зване ручне управління — творіння права вищими посадовими особами держави, Конституційним Судом тощо. У правозастосуванні доцільно розрізняти методологію правозастосування, що є загальною для всіх галузей права, і методологію галузевого правозастосування (у галузі кримінального, цивільного права тощо). Загальної методології стосуються, наприклад, методологічні положення, які впливають з чинної Конституції України: норми Конституції України є нормами прямої дії, верховенство права тощо [5].

Сучасна методологія — складне за змістом і формами вияву утворення, система різних, подекуди протилежних підходів до вивчення державно-правових явищ, розбіжності між якими зумовлені відмінностями у світогляді дослідників і сприйнятті та розумінні ними правової матерії, їх науковим і професійно-кваліфікаційним рівнем підготовки.

Новий поклик українського суспільства вимагає відповідного критично-конструктивного аналізу досягнень і прорахунків науки та практики, створення якісно досконалішої теоретико-методологічної основи. Її складовими мають стати: об'єктивність та історизм; аксіологічний, системно-структурний і фундаментальний підходи; органічна єдність теорії та практики (оскільки в нашому перехідному суспільстві теорія та практика, на жаль, розвиваються самі собою, без взаємного збагачення і без тісної єдності);

поєднання критичного та раціонального, конструктивного, порівняльно-ретроспективного, логічного підходів [7, с. 35].

Наразі національній науці бракує системного методологічного та теоретичного поглядів на проблему правового розвитку України, а це зумовлює необхідність поглиблення діалектичного підходу до здобутих та успадкованих юридичних знань, їх конструктивно-критичного вивчення, а не механічного відкидання або нехтування у процесі творення сучасної вітчизняної правової парадигми.

Автор підтримує думку окремих науковців, згідно з якою в юридичній науці все ширше застосовується сучасна методологія, для якої характерні такі особливості: визнання неспроможності реалізації проєктів раціоналізації та реформування суспільства з метою досягнення свободи і справедливості; відмова від жорстких детерміністичних схем у поясненні соціальної реальності; визнання можливості, навіть необхідності, використання різноманітних дослідницьких парадигм; забезпечення єдності казуального й аксіологічного підходів; використання методів і методик, які об'єднують об'єктивні (ритми, цикли, ресурси, стимули, тенденції) і суб'єктивні (стереотипи, орієнтації, мотиви, оцінки, забобони, страхи, потяги) основи соціальної активності; ствердження зв'язку раціональності, здатності руху до істини з такими соціальними умовами, як свобода, автономія, добробут.

Засвоєння та використання знань інших наук відбувається шляхом так званої юридизації методів різних наук і формування нових юридичних дисциплін на межі юриспруденції та суміжних наук. Однією із сучасних дисциплін, яка проходить процес такої трансформації й активного включення в методологію правознавства, є герменевтика. *Герменевтика* — це теорія (наука) тлумачення й інтерпретації текстів, для якої характерна установка на роз'яснення предмета, тобто на привнесення в нього свого розуміння. За В. Дільтеєм, це методологічна основа гуманітарного знання, мистецтво розуміння письмово фіксованих життєвих проявів. За П. Ріккюром, герменевтикою є будь-яка дисципліна, що бере початок в інтерпретації. А слову «інтерпретація» він надає справжній сенс — виявлення прихованого змісту в зм'єсті очевидному. Правнича герменевтика на сьогодні сприймається не тільки як метод розв'язання проблем правотворчого та правозастосовчого характеру (роз'яснення і тлумачення законодавства, його проєктів, інтерпретація нормативних положень у процесі реалізації, застосування права тощо), вона

також здатна забезпечити визначення і розуміння базових правових цінностей, здійснити розробки тлумачення тексту правової культури, психоаналізу учасників правовідносин, скласти картину правових систем, правових сімей світу, оскільки такі поняття, як свобода, демократія, відповідальність інтерпретуються в праві різних цивілізацій по-різному [8, с. 13].

На межі XX—XXI ст. знаходять відображення і тенденції переходу від філософської системи модернізму до постмодернізму. Як зазначають В. Лук'янець і О. Соболев, «теперішня популярність постмодерністської критики наукового розуму багато у чому пояснюється намаганням її ініціаторів захищати право творчої індивідуальності на вільну самореалізацію, забезпечити її інтелектуальними, моральними, соціокультурними основами, конче потрібними для опору тоталітарним монопарадигматичним «єдиноправильним» світоглядам, ідеологіям, генеральним лініям, політикам» [9, с. 124]. У рамках постмодернізму радикально (у порівнянні з модернізмом) змінюється ставлення до минулого — воно не відкидається, а органічно входить до складу сучасності, займаючи в ній гідне місце. Людина постмодернізму знає, що минуле здатне найнесподіванишим чином нагадати про себе, насамперед у тих випадках, коли воно ігнорується. Якщо модернізм нерідко передбачав відхилення від авторитету релігії в бік авторитету держави, від авторитету традицій — у бік необмежених новачків, зазначає Т. Орлова, то постмодернізм — це рух від авторитету держави до авторитету традицій, до підтримки традиційних цінностей. Постсучасними є ті суспільства, які нині забезпечують стабільність, життєздатність і розвиток на підставі різних підходів. У таких суспільствах цілі збігаються з реальними можливостями людей; при цьому використовуються найрізноманітніші ознаки національного характеру, особливості місцевого менталітету [10, с. 302—303]. З цього приводу відомий учений-юрист Д. Керімов зазначає, що сама наука не тільки виступає у вигляді певної сукупності ідей, теорій, концепцій, а й поповнюється багатоманітними прийомів, методів, способів наукового мислення, які у своїй системній єдності і складають методологію. У такому сенсі вона постає як комплекс історично сформованих раціональних шляхів, способів, форм мислення від незнань до знань, від явищ до їх сутності, від припущень до істини [11, с. 7].

Важливою методологічною засадою правового дослідження є вироблення системи понять або категорій. З приводу понятійного матеріалу Ю. Гурджі звертає увагу на те, що

поняття фіксує найбільш суттєві визначальні ознаки об'єкта (як загальні, так і специфічні). Це опис певного змісту, який розкриває не тільки зовнішні особливості, а й внутрішні закономірності його існування. Категорія спрямована в основному на організацію процесу пізнання, виокремлення одного з ключових моментів цього процесу. Тому закладене в понятті розкриття змісту об'єкта — не самоціль, а скоординований і взаємопов'язаний процес з вирішення основного завдання щодо виявлення та дослідження конкретної правової дійсності [12, с. 91]. У зв'язку з цим формування понять, як і в цілому понятійного апарату, юридичної науки є найважливішим завданням, її власним призначенням, іншими словами, константою її буття [13, с. 54].

Слід зазначити, що центральною методологічною проблемою юриспруденції є з'ясування сутності інституту «право». Його категорії. І це не випадково, адже «право вбирає у свої формалізовані нормативні приписи цілий всесвіт складних людських відносин надзвичайно широкого спектра від доленосних і глибинних сторін життя, що визначають політичні, економічні, соціальні основи суспільства, до простих побутових питань; не просто взаємозв'язане з соціальним прогресом суспільства, з його еволюційним поступальним розвитком, а є його інструментом. Тому соціальний прогрес реалізується через право, знаходить у праві свій безпосередній натуральний вияв» [8, с. 33]. Отже, *методологія в загальнотеоретичному правовому дослідженні та пізнанні права є домінантою*.

На особливу увагу заслуговують історико-правові дослідження як різновид загальнотеоретичних юридичних знань. В. Тацій стверджує, що перспективи розвитку історико-правової науки полягають в її обґрунтуванні більш сучасною методологічною базою, посиленні використання досягнень загальноісторичної науки, знов відшуканих джерел щодо окремих історичних подій, формуванні обґрунтованих підходів до періодизації історико-правового розвитку, форм Української держави на всіх її етапах, вирішення проблем

юридичної природи організації держави у різні періоди, до закономірностей державно-правового розвитку [14, с. 9].

У зв'язку з обмеженим обсягом представлені наукової розвідки ми виклали основні аспекти методології правознавства, які потребують подальшого наукового розроблення.

Отже, *фундаментальною основою науковості, базовим інструментарієм пізнання юриспруденції є методологія*.

Література

1. *Фурман А. В.* Ідея професійного методологування. — Ялта; Тернопіль, 2008.
2. 22 березня 2006 року в Київському регіональному центрі Академії правових наук України відбулися академічні читання, присвячені проблемам методологічного забезпечення теоретичного аналізу державотворення і правотворення в Україні. — <http://www.yurfincom.kiev.ua>.
3. *Селіванов А.* Нові виклики — нова стратегія журналу // *Право України*. — 2008. — № 5.
4. *Ципеліус Р.* Юридична термінологія. — К., 2004.
5. *Юдітшев О.* Методологія приватного права // djerelo.com/index.php?option=com_content&task=view&id=5253&Itemid=303.
6. *Рабінович П. М.* Проблеми трансформації методології вітчизняного правознавства // www.lawyer.org.ua/?w=r&i=d&d=307.
7. *Цестков В. В., Горбатенко В. П.* Демократія—управління—бюрократія: в контексті модернізації українського суспільства. — К., 2001.
8. *Кравчук М. В.* Проблеми теорії держави і права (опорні конспекти). — К., 2004.
9. *Лук'янець В. С., Соболев О. М.* Філософський постмодерн. — К., 1998.
10. *Орлова Т.* Постмодернізація // *Історична наука: термінологічний і понятійний довідник* / В. М. Литвин, В. І. Гусев, А. Г. Слюсаренко та ін. — К., 2002.
11. *Керимов Д. А.* Методологія права (предмет, функції, проблеми філософії права). — М., 2000.
12. *Гурджі Ю. О.* Процесуальне забезпечення прав особи: питання теорії. — О., 2006.
13. *Панов М.* Проблеми формування понятійного матеріалу юридичної науки: методологічні аспекти // *Вісник Академії правових наук*. — 2003. — № 2—3.
14. *Тацій В.* Правова наука в Україні: стан та перспективи розвитку // *Вісник академії правових наук*. — 2003. — № 2—3.

